

Folyóiratunknak ezt a számát

Kálmán Béla

hetvenedik születési évfordulóján
szíves köszöntéssel ajánlják ünnepelt barátunknak, kollégánknak
a Nyelvtudományi Közlemények munkatársai és szerkesztői

Kálmán Béla hetvenéves

1. Kálmán Béla 1913. február 28-án született a Sopron megyei Lakompak községben. Alig 14 éves volt, amikor erdőmérnök édesapja meghalt, nyolcgyermekes családot hagyva hátra. Középiskoláit Szombathelyen végezte, majd a budapesti egyetem francia—német szakára iratkozott be. Később a németet elhagyva a magyar szakot vette fel. Az Eötvös Kollégiumban Gombocz Zoltán tanítványa lett, az ő hatására kezdett foglalkozni finnugor nyelvészeti kérdésekkel. Még egyetemistaként egy egész évet tölthetett ösztöndíjasként Észtországban.

1936-ban szerzett magyar—francia szakos tanári oklevelet. Végzés után különböző gimnáziumokban tanított, legtovább az Érsekújvári Állami Gimnáziumban (1939—44). Három háborús év, katonáskodás és hadifogság után a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán dékáni titkári állást kapott, s egyben lehetőséget arra, hogy megbízott előadóként nyelvészeti órákat is tartson. 1949-ben a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lett, majd 1952-ben kinevezést nyert a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékére tanszékvezető egyetemi tanárnak. Bárcki Géza Budapestre távozásával ekkor kapott külön státust az egyetem finnugor tanszéke (vö. Jakab L.: MNyj. 22: 81—93; Keresztes L.: MNyj. 22: 95—105). Kálmán Béla élete, munkája ettől kezdve szorosán összeforrt a tanszékkel, a karral, az egyetemmel és Debrecen városával.

2. Kinevezésekor még nem volt 40 éves, de már sokszínű, jelentős kutatási tevékenység állt mögötte.

Finnugrisztikából már 1938-ban bölcsészdoktori címet szerzett „Obi—ugor állatnevek” című értekezésével (MNYTK 43. sz. Budapest 1938). Írt a finnugor őshaza kérdéseiről, a denevér vogul nevééről, Reguly Antal munkásságáról, a finn és az észt nyelvújításról, az obi—ugor madárnevekről stb. Az akadémia megbízásából 1949-től intenzíven dolgozott Munkácsi Bernát vogul népköltési gyűjteményének kiadásra való előkészítésén.

A magyar nyelvjáráskutatás terén is szép eredményeket ért el. Kiemelhetjük „A bősárkányi gyékényszöveg és szókincse” című munkáját (Magyar Nyelvjárási Tanulmányok 2. sz. Budapest 1942. 20 l.), illetőleg „Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai” című értékes helyzetfelmérést (Néptudományi Intézet. Budapest 1949). Bekapcsolódott a magyar nyelvátlasz Bárcki Géza által irányított előmunkálataiba is, 1951-ben pedig megjelent „A mai magyar nyelvjárások” című egyetemi tankönyve (Tankönyvkiadó, Budapest 1951. 35 l.).

Számos nyelvtörténeti cikke, szövejtése is megjelent: *hany*, *hatag*, *Veresztvény* (1944), *lódarázs*, *gödő* (1947), *geburnus*, *pipölle*, *hars* (1949),

babos, pírhács (1950) stb. Rendszeresen írt nyelv művelő, ismeretterjesztő cikkeket is a Magyarosan folyóiratban. Látni való, hogy alapos és indokolt volt Bárczi Géza és Zsirai Miklós választása, amikor a debreceni katedrára Kálmán Béla kinevezését kezdeményezték.

3. Az azóta eltelt három évtizedben egy hihetetlenül gazdag életmű kibontakozásának lehetünk tanúi: Kálmán Béla a mai magyarországi nyelv-tudomány egyik legszínesebb, legsokoldalúbb egyéniségévé fejlődött. Megjelent írásainak száma meghaladja a hétszázat. S ha a kisebb nyelv-művelő, ismeretterjesztő munkákat elhagyjuk is, tucatnyi önálló könyv és több száz tanulmány, cikk, könyvismertetés jelzi rendkívüli termékenységét.

Helyzetéből, munkaköréből következően elsősorban a finnugrisztika területén folytatja tudományos munkáját. A *Munkácsi hagyaték* általa szerkesztett első kötete már Debrecenbe kerülésének évében megjelent: „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III/2.” (Akadémiai Kiadó, Budapest 1952. 436 l.). Nem maradt el a folytatás sem, igaz, egy évtizedet kellett rá várni: „Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV. kötet 2. rész. (Fejezetek az obi—ugor népköltészetből)” (Akadémiai Kiadó, Budapest 1963. 314 l.). E munkája betetőzéseként már nyomdában van a „Munkácsi Bernát vogul szótára”, a hagyaték e fontos részének német, magyar, orosz értelmezésekkel ellátott anyaga (vö. MNyj. 22: 123—126; NyK 82: 297—302).

A nemzetközi vogulisztika szempontjából is igen jelentősek Kálmán Béla vogul egyetemi tankönyvei, hiszen a tudományos utánpótlás nevelése szempontjából ezek elengedhetetlenül fontosak. A „Manysi nyelv-könyv” (Tankönyvkiadó, Budapest 1955. 60 l.) nemzetközileg is az első munka ebben a műfajban. Ezzel lehetővé vált, hogy a magyar szakosok számára a finn mellett vogul is választható finnugor nyelvként kerüljön be a tantervbe (vö. Keresztes: MNyj. 22: 97). Néhány év múlva új változatban dolgozta ki egyetemi vogul tankönyvét „Chrestomathia Vogulica” címmel (Tankönyvkiadó, Budapest 1963. 124 l.). Ebben az előző tankönyv tapasztalatait is felhasználva, saját, 1957—58-as leningrádi tanulmányútján készített vogul szöveggyűjtéseire alapozza munkáját, de közöl Munkácsitól való szövegeket is. A külföldi felhasználás elősegítésére párhuzamosan magyar és német szöveggel látta el a kézikönyvet. (Ennek 2. átdolgozott kiadása 1976-ban jelent meg.) A mű megérdemelt sikerét bizonyítja, hogy nemsokára megjelentették angol fordításban is: „Vogul Chrestomathy” (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 46. Mouton, The Hague 1965. VIII + 139 l.). — Ezek a tankönyvek igen fontosak a Kálmán Béla által megindított finnugor szakos képzés szempontjából is: a magyar finnugrisztika számára az obi—ugor nyelvek oktatásának és kutatásának ügye különös figyelmet érdemel.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Kálmán Béla további három könyvméretű vogulisztikai művét. Akadémiai doktori értekezésként védte meg a vogul nyelv orosz jövevényszavairól írt munkáját: „Die russischen Lehnwörter im Wogulischen” (Akadémiai Kiadó, Budapest 1961. 327 l.). E szókincsreteg elkülönítése és vizsgálata az egész finnugor etimológiai kutatás szempontjából fontos volt.

Az egész nemzetközi vogulisztika elismerését váltotta ki az a műve, amelyben saját vogul nyelvi szöveggyűjtését dolgozta fel és adta közre: „Wogulische Texte mit einem Glossar” (Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 353 l.). Erdemes erről idéznünk egyik ismertetőjének, Gulya Jánosnak a szavait:

„A szövegek jelentősége messze túlnő nyelvészeti felhasználhatóságuk keretén. Még azon is, hogy egyes darabjai unikumok, egyes vogul nyelvjárások egyetlen reprezentánsai. Legalább ilyen értékes az a sajátosságuk, hogy bemutatják és szinte átfogják az egész, mai, élő vogul kultúrát, a mitológikus meséktől a modern hétköznapi világának a sokszor egyszerű formákba öntött tükrén keresztül egészen a magas rangú irodalomig (Sesztalov, részben Vahruseva) s ezzel új, bő anyagot szolgáltatnak számos tudományágnak” (NyK 81 : 404).

A vogul népköltészetnek a nagyközönség számára talán még sehol sem adták ki olyan gazdag gyűjteményét, mint a „Leszállt a medve az égből” című kötet (Európa Kiadó, Budapest 1980. 537 l.). Ennek anyagát válogatta, a nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket is Kálmán Béla írta. Jól mutatja ez a kötet is, hogy a modern finnugrisztika nem korlátozódik a nyelvészetre: magába foglalja a népköltészet régi és új darabjait is, akár csak az irodalom, a néprajz, a régészet és a történelem stúdiumait is.

4. Természetes, hogy a fenti önálló kötetek mellett még sokkal nagyobb változatosságot mutatnak Kálmán Béla finnugor tárgyú tanulmányai, cikkei. Szófejtéseivel rendszeresen találkozunk a folyóiratokban (vö. pl. NyK 54 : 254—258 ; 56 : 274—276 ; 61 : 350—358 ; 64 : 347—351 ; 67 : 322—325 ; UAJb. 31 : 140—148 ; stb.). Szövegközlései hasznos új vizsgálható anyagot jelentenek (vö. NyK 62 : 23—32 ; 338—340 ; 70 : 139—153 ; 76 : 119—134 ; stb.). A vogul szókincset már említett művein túl olyan tanulmányai is vizsgálják, mint az „Obi—ugor elemek az orosz nyelvben” (NyK 53 : 153—171) ; „Tatár jövevényszavak a vogulban” (uo. 83 : 43—55) ; stb.

A grammatikai rendszer kérdéseire is gyorsan elvezetik Kálmán Bélát a szövegek és szófejtések : mihelyt elegendő konkrét vizsgálatra támaszkodhatik, nem mulasztja el az elméleti, rendszertani, általánosítható tanulságok levonását. Alapos magyar nyelvészeti ismeretei gyakran készítik arra, hogy valamely magyar történeti nyelvészeti kérdést a vogulban is szemügyre vegyen. Íme egy néhány kiragadott téma : „A szókezdő mássalhangzó-torlódás földelése a manysiban” (NyK 55 : 262—265) ; „Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban” (NyK 57 : 112—123) ; „Die Auslautvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen” (UAJb. 28 : 254—259) ; „A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből” (NyK 60 : 409—413) ; „Über die wogulische Schriftsprache” (UAJb. 34 : 128—133) ; „Die bejahende Antwort in den ob—ugrischen Sprachen” (FUF 35 : 189—217) ; „Das reduzierte Vokalphonem im Wogulischen” (Proceeding of the Fifth Intern. Congr. of Phonetic Sciences. Basel—New York 1965. 378—380) ; „Eine Kongruenz—Erscheinung im Wogulischen” (FUF 40 : 66—73) ; „Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen” (MSFOu. 150 : 144—150) ; „Van-e labio-palatoveláris mássalhangzó-fonéma a vogulban ?” (NyK 78 : 359—363) stb.

5. Aligha tekinthetjük egyszerűen hobbinak, kikapcsolódásnak azt a fordítói tevékenységet, amelyet Kálmán Béla folyamatosan végez. A nyelvtudományi célú szövegfordításokat nem tekintve is igen jelentős mennyiségű és fontosságú a vogul népköltészetből való nyersfordítása. Észszépirodalmi fordításai a legjobb műfordítók sorába tartozik : egy teljes regényt, több kisregényt, számos novellát ültetett át magyarra.

Kálmán Béla a nemzetközi finnugrisztikának szinte minden rendezvényén jelen van és hallatja szavát. Mindent elolvas, ami bárhol megjelenik az őt érdeklő kérdésekről. Nem tartja rangon alulnak a könyvismertetést. Bibliográfiájának ebben a rovatában szinte minden fontos személyiség neve előfordul: Sauvageot, Rombangyejeva, Kannisto, Liimola, Balangyin, Vahruseva, Saareste, Fokos, Lovotha, Virtaranta, Nissilä, Décsy, Mägiste, Lakó, Hajdú, Veenker, Plöger, Pirotti, Honti stb.

A fentiek alapján az összegezés szándéka nélkül is elmondhatjuk: nem mindennapi teljesítmény az, amit Kálmán Béla a hazai és nemzetközi finnugrisztika tudományában elért. Pedig ezzel még korántsem merítettük ki működésének területeit.

6. Magyar nyelvészeti munkálkodásának egyik fő területe a nyelvjáráskutatás: mint fentebb láttuk, e téren már Debrecenbe kerülése előtt jelentős eredményeket ért el. Jelentősen kibővített, átdolgozott egyetemi nyelvjárástani tankönyve, a „Nyelvjárásaink” (Tankönyvkiadó, Budapest 1966. 150 l.) ma már negyedik kiadásban segíti az oktatást.

Kiemelkedő jelentőségű a Magyar Nyelvjárások Atlaszában munkálataiban való közreműködése. Ennek adatgyűjtése során 120 kutatóponton végezte el a szóföldrajzi kérdőív kikérdezését, bejárva nemcsak az egész országot, hanem a szomszéd államok magyarlakta területeit is. Az atlaszt kísérő elméleti, módszertani kötetekben tanulmányt írt a nyelvjárási hangjelölés kérdéseiről, illetőleg a kutatópontok kiválasztásáról.

A nyelvatlász, az eddigi magyar dialektológia legnagyobb teljesítménye kitűnő kutatógárdát kovácsolt össze. Kálmán Béla nyelvszemléletére is jelentős hatással volt: a nyelvöldrajzi szemlélet, a jelenségek területhez, társadalmi rétegekhez kötődése minden vizsgálatát áthatja. Sokat írt a magyar és külföldi atlaszmunkálatokról, a terepmunka nyelvészeti tapasztalatairól, tájszó- és szólásmagyarázatokról (pl. MNy. 49: 229–231, 514–523; 50: 212–221, 501–506; 51: 503–511; MNyj. 4: 173–199, 6: 110–112; 18: 143, 19: 125–126; Nyr. 82: 493–497; ALH 22: 430–432; stb.).

Gyakran foglalkozik a nyelvjárástan elméleti kérdéseivel is: „Megjegyzések a nyelvjárási izoglossákról” (MNyj. 8: 3–9); „Zur Phonologie der ungarischen Dialekte” (Linguistische Studien 122: 155–66); „Une isoglosse phonémique européenne” (ALH 24: 197–203); „Der ALE und der Ungarische Sprachatlas” (CQIFU III, 239–246); stb. Igen érdekesek azok a tanulmányai, amelyeket egyéves amerikai ösztöndíja idején szerzett tapasztalatairól írt: „Amerikai magyarok” (Nyr. 94: 377–386); „Some Linguistic Features of Hungarian as Spoken in the USA” (CTIFU I, 608–611); stb.

7. A magyar nyelvtörténeti kutatások szinte minden műfaját megtalálhatjuk Kálmán Béla írásai közt. Számos szellemes szófejtéséből említünk néhányet: *kötelet ver, kanyaró, sió, zsilip, pulyka, véd, oltalmaz, lábatlankodik, barna, Béla, incselkedik, nyaka közé szedi a lábát, múlt, roshad, egy ültő helyében, hervad* stb. Jellemző, hogy „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” három kötetét ismertetve több száz szócikkhez fűz megjegyzéseket, igazításokat, módosítási javaslatokat.

Igen értékesek azok a tanulmányai, amelyekben a magyar hangrendszer történeti kialakulását vizsgálja a rendszertani szempontok előtérbe állításával: „Adalékok a magyar mássalhangzók újabb történetéhez” (MNyj. 3: 123–

130); „A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből” (NyK 60: 409–413); „A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása” (MNy. 61: 385–398); „Zur Entstehung des ungarischen Konsonantensystems” (CSIFU I, 227–234); „Hangrendszer és hangváltozások” (MNy. 64: 5–8); „Système phonologique et changement phonétique en Hongrois” (ÉFOu. 5: 107–118); „Hungarian Historical Phonology” (In: L. Benkő–S. Imre [szerk.], *The Hungarian Language*. Budapest 1972. 49–83); stb.

Egy másik kedves és eredményesen művelt területe az igeragozás, főleg az igeidők története: „Az igeragozás néhány kérdése a 20. század középiskolai nyelvtanaiban” (In: Sulán B. [szerk.], *Nyelvtani tanulmányok*. Budapest 1961. 203–212); „Jövő idejű igealakok Az Ember Tragédiájában” (MNyj. 17: 41–50); „A jövő idő kifejezései a magyarban” (Nyr. 96: 392–404); „Un chapitre de l’histoire des temps verbaux hongrois” (ÉFOu. 9: 109–113); „A magyar múlt idejű igealakok történetéből” (MNyTK 140. sz. 117–124); „Zur Geschichte der Tempora im Ungarischen” (In: *Studies in Finno-Ugric Linguistics. Uralic and Altaic Series. Vol. 131: 101–114*); stb.

Finnugrisztikai és általános nyelvészeti kérdéseket is érintenek az egyeztetésről és az igenlő válaszadásról szóló tanulmányai: „Értelmi és alaki egyeztetés” (NyIOK 29: 33–46; vö. MSFOu. 150: 144–150; JSFOu. 76: 43–60); „Az igenlő válasz” (Nyr. 89: 6–22); „Die bejahende Antwort in den obungarischen Sprachen” (FUF 25: 189–217); stb.

8. Külön területet képviselnek Kálmán Béla munkásságában a névtannal foglalkozó művei. Rövidebb tanulmányok és névfejtések után 1967-ben átütő sikert aratott a Gondolat Kiadónál megjelent könyve: „A nevek világa”. A tudománynépszerűsítőnek szánt összefoglalás gyorsan kézikönyvvé vált a kutatóknak, egyetemi hallgatóknak is. Újabb kiadások után angolra fordítva már az Akadémiai Kiadónál jelent meg: „The World of Names” („A Study in Hungarian Onomatology.” Budapest 1978. 199 l.). Külföldi ismertetői is nagy elismeréssel írtak róla.

Névtani tanulmányainak száma több tucatra rúg. Csak a változatosság kedvéért említünk meg egy párat: „Debreceni keresztnevek a XVII–XX. században” (MNy. 13: 91–104); „A népetimológia helységneveinkben” (Nyr. 91: 1–11); „Helynévkutatás és szóföldrajz” (NytudÉrt. 58: 344–350); „Amerikai magyar helynevek” (NytudÉrt. 70: 42–45); „Parallele Ortsnamen in mehrsprachigen Gebieten” (Onoma 21: 502–506); „Personennamen aus Redensarten” (UAJb. 50: 66–67); „Hogyan keletkeztek a helységnevek?” (NyIOK 30: 171–174); „Buda vidéki helynevek a 18–19. századból” (MNyj. 22: 51–70); stb.

9. A nyelv művelés és tudományos ismeretterjesztés körébe vágó írásainak száma meghaladja a négyszázat: több önálló kötet telne ki belőlük. Az egyetemi oktatáson kívül részt vállal a közoktatás gondjainak megoldásában is: már az ötvenes években nyelvtankönyvírásban vett részt; ma az új tantervek anyagát segít összeállítani. Mint egyetemi oktató tanárnemzedékek sorát készítette fel az iskolai munkára és a tudomány művelésére. Tanítványai, munkatársaival kiegyensúlyozott, békés, harmonikus kapcsolatban él; segíteni, beszélgetni mindig ráér.

Se szeri, se száma közéleti tisztségeinek, kari, egyetemi, minisztériumi és akadémiai megbízatásainak. Két évtizedig volt a debreceni Nyári Egyetem

igazgatója. 1973-ban az akadémiai levelező tagjává, 1982-ben rendes tagjává választották.

A most hetven éves Kálmán Béla életműve bármilyen gazdag is, szerencsére nem lezárt. Aktivitása, szellemi frissesége, érdeklődése töretlen. Meggyőződésünk, hogy velünk együtt nagyon sok hazai és külföldi nyelvész és nem nyelvész szakember, tanítvány, munkatárs, barát és olvasó kíván ünnepeltünknek jó egészséget, hosszú életet, további tudományos eredményeket.

SEBESTYÉN ÁRPÁD